

LAIMA ŠINKŪNAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

KAUNO ŠVENTOJO KRYŽIAUS BAŽNYČIA: NEREGLAMENTUOTAS *VIA CRUCIS* FRESKŲ CIKLAS

Kaunas Church of The Holy Cross:
Unregulated Frescoes Cycle of the *Via Crucis*

SUMMARY

Pastor Kazimieras Žodkevičius consecrated the foundation stone of Kaunas Holy Cross church in 23 July 1685, and bishop of Vilnius Kazimieras Bžostauskas consecrated the almost completed construction of the temple in 27 July 1700. In this church an unregulated frescoes cycle of the *Via Crucis* was created at the end of the 17th c. This Way of the Cross consists of seventeen images and the sculpture of the Crucifix. In Lithuanian sacral art only one cycle of the *Via Crucis* is of this kind. In this article the frescos are analyzed comprehensively for the first time, recognizing the picture narratives and analyzing the iconography and artistic expression as far as possible (The frescoes are in poor condition, not restored.). The aim of this article is to reveal the iconology of Jesus Christ's Way of Sorrows that is depicted in frescoes cycle and to reveal the theological meaning. That is why the main focus is on the original images. In addition, the former interior equipment, i. e. the 17th c. altar ensemble, is very important for this research. The current equipment is discussed only in so far as relates to the unsuccessful 19th c. interior conversion. Also, the surviving frescoes are analyzed in the context of the *Via Crucis* devotion. A portion of the illustrations are published for the first time.

SANTRAUKA

1685 m. liepos 23 d. Kauno mieste klebonas kunigas Kazimieras Žodkevičius pašventino Šventojo Kryžiaus bažnyčios kertinį akmenį, o 1700 m. liepos 27 d. Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostauskas konsekravo beveik užbaigtą statyti šventovę. Šioje bažnyčioje XVII a. pab. buvo sukurtas neregamentuotas *Via Crucis* septyniolikos stočių ciklas, kurį sudaro šešiolika tapytų freskų ir Nukryžiuotojo skulptūra. Lietu-

RAKTAŽODŽIAI: ikonografija, Kryžiaus kelias, freska, Kauno Šventojo Kryžiaus bažnyčia.

KEY WORDS: iconography, The Way of the Cross, fresco, Kaunas Church of The Holy Cross.

vos bažnytinėje dailėje tokio pobūdžio *Via Crucis* ciklas yra vienintelis. Minėtosios Kryžiaus kelio freskos šiame straipsnyje įvairiapusiškai nagrinėjamos pirmą kartą, atpažįstant paveikslų siužetus, analizuojant jų ikonografiją ir pagal galimybes jų meninę raišką (freskos nerestauruotos, tad kai kurių būklė gana prasta). Straipsnio tikslas – atskleisti Jėzaus Kristaus Kryžiaus kelio freskų ikonologiją teologinės prasmės kontekste. Todėl daugiausia dėmesio skiriama autentiškoms freskoms. Šiam tyrimui labai svarbi ankstesniojo interjero įranga, t.y. XVII a. pabaigoje sukurtas altorių ansamblis, o dabartinė įranga aptariama tik tiek, kiek siejasi su XIX a. pabaigos ne itin sėkmingais bažnyčios įrenginių perstatymais, ganėtinai sudarčiusiais jos erdvę. Dailės kūriniai, kitaip – išlikusios freskos, analizuojamos Kryžiaus kelio pamaldumo kontekste. Dalis iliustracijų skelbiamos pirmą kartą.

ĮVADAS

Nuo Nemuno žvelgiant į Žaliakalnio šlaitus, pirmiausia akis patraukia baltuojantys Šventojo Kryžiaus bažnyčios bokštai. Ši šventovė, laikytina vienu ryškiausių brandžiojo baroko meno paminklų, pastatyta labai greitai. 1685 m. liepos 23 d. klebonas kunigas Kazimieras Žodkevičius pašventino pradėtos statyti naujos mūrinės bažnyčios kartinį akmenį, o 1700 m. liepos 27 d. Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostauskas konsekrovo beveik užbaigtą statyti šventovę.¹ Tradiciškai ji orientuota rytų – vakarų kryptimi.² Anuo metu pastatytoji bažnyčia iš kitų Žemaičių vyskupijos šventovių išsiskyrė išimtinė ikonografinė programa, kadangi joje tiek visi penki altoriai, tiek sienų tapybos paveikslai buvo skirti vis kitokiais aspektais pavaizduoti Jėzaus Kristaus Kryžiaus kelią.

Tad tiriamas objektas – tai bažnyčios sienose XVII a. pabaigoje nutapytos Kryžiaus kelio stotys; jų būta šešiolika. Šiuo metu matome tik keturiolika, nes transepto rytinėje sienoje buvę dvi freskos atsidūrė po 1885–1898 m. neoklasicistinėmis formomis įrengtų altorių retabulais. Panašiai nutiko ir dar dviems freskoms, kurios buvo nutapytos priešpriešinėse navos sienose: jas matome tik iš

dalies, nes šie paveikslai atsidūrė tuo pačiu metu praplėstame, tiksliau, perstatytame vargonų chore, pačioje šoninių sienų apačioje. Belineka pridurti, kad nagrinėjamas objektas iki šiol niekada nebuvo išsamiai analizuotas³, juolab konservuotas ar restauruotas. 2010 m. vasarą išlikę Kryžiaus kelio freskos, kurias dengė dailininko Jono Jankevičiaus 1939 m. ant drobės nutapyti paveikslai, buvo atidengtos ir nufotografuotos.⁴

Taigi šio straipsnio tikslas – atskleisti Jėzaus Kristaus Kryžiaus kelio freskų ikonologiją teologinės prasmės kontekste. Todėl dėmesys sutelkiamas į autentiškas freskas; be to, šiam tyrimui labai svarbi ankstesniojo interjero įranga, t.y. XVII a. pabaigoje sukurtas altorių ansamblis, o dabartinė įranga aptariama tik tiek, kiek siejasi su XIX a. pabaigos ne itin sėkmingais bažnyčios įrenginių perstatymais, ganėtinai sudarčiusiais jos erdvę. Dailės kūriniai, kitaip – išlikusios freskos, analizuojamos Kryžiaus kelio pamaldumo kontekste.

Naudinga glaustai prisiminti svarbiausius Kryžiaus kelio istorinės raidos faktus, norint Lietuvos bažnytinės dailės kontekste geriau suprasti tiriamojo objekto vertę. 1610–1617 m. Vilniaus bernardi-

nai įsteigia septynių stočių Kryžiaus kelią. Kiek vėliau Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius 1637–1639 m. įkuria Žemaičių Kalvariją su 19 koplyčių arba 20 stočių; 1669 m. jau įrengiamas ir Vilniaus Kalvarijos Kryžiaus kelias su 35 stotimis, o, kaip anksčiau minėta, XVII a. pabaigoje – 17 stočių Kauno Šventojo Kryžiaus bažnyčioje. Atkreiptinas dėmesys į faktą, kad išvardytosios Kalvarijos ir Kryžiaus keliai, taigi ir Kauno bažnyčioje nutapytos Kryžiaus kelio stotys chronologiškai priklauso pirmajai šio pamaldumo bangai, kai stočių – atvaizdų skaičius dar nebuvo ribojamas. Todėl Kristaus kančios ciklai galėjo būti įvairios struktūros, skirtingo

stočių skaičiaus ir turinio, derinant Kristaus suėmimo kelio (*Via Captivitatis*) ir Kryžiaus kelio (*Via Crucis*) bei Jėzaus kelionės į Golgotos kalną, t.y. Kančios slėpinių (*Mysteria Passionis*) stotis. Tik 1730–1731 m. popiežius Klemensas XII (1730–1740) įtvirtino reglamentuotą *Via Crucis*, kuri sudarė 14 stočių, ženklinančių svarbiausius Žmogaus Sūnaus kančios kelio sustojimus nuo Piloto rūmų iki Išganytojo palaidojimo.⁵ Taigi akivaizdu, kad nagrinėjamas objektas yra išties išskirtinis pirmiausia savo struktūra; jį galima vadinti ir retu, nes šiuo metu žinių apie panašaus tokio ankstyvo Kryžiaus kelio, įrengto bažnyčioje, neturime.⁶

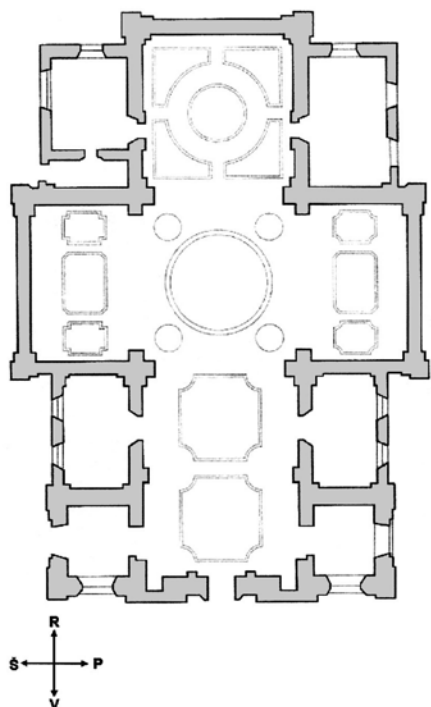
ŠVENTOJO KRYŽIAUS BAŽNYČIOS INTERJERO IDĖJINĖ PROGRAMA

Prieš pradėdant analizuoti sienų freskas, išsiaiškinkime, kokie, kiek ir kur buvo įrengti altoriai ir kaip jie siejosi su Kryžiaus kelio paveikslais. Pagrindinis šaltinis – jau anksčiau minėta 1716 m. vizitacija, parašyta lotynų ir lenkų kalbomis. Išsamus bažnyčios vidaus aprašymas atkuria prasmingą buvusio interjero vaizdą pirmiausia apibūdinant didįjį altorių. Tai dviejų aukštų su baldakimu įrenginys, kurį puošė baltos korintinės kolonos, tarp kurių stovėjo šventųjų statulos. Svarbiausias didžiojo altoriaus idėjinis akcentas – tai didingas kryžius su „gero darbo“ Nukryžiuotojo skulptūra. Šventovėje buvę penki altoriai išvardijami paėiliui: taigi antrasis altorius buvęs dedikuotas „Palaimintajai Mergelei Marijai Sopulingajai, trečiasis – į Emauso kaimą atkeliavusiam Viešpačiui Kristui, ketvirtasis – koplyčioje šv. Ele-

nai, gero darbo skulptūrinis atvaizdas, penktasis – Viešpaties Kristaus laidojimiui.“⁷ Šių dienų kalba altorių titulai galėtų vadintis taip: *Sopulingoji Dievo Motina, Vakarienė Emause, Šventojo Kryžiaus suradimas, Guldymas į kapą*. Vizitatorius pažymi, kad bažnyčios kupolas, navos, transepto, presbiterijos skliautai gausiai puošti freskomis. O Kryžiaus kelio stočių paveikslai (16) nutapyti ta pačia sudėtinga *al fresco* technika⁸, kaip ir skliautų paveikslai. Manytina, kad altoriai šventovėje buvo išdėstyti anuometine tvarka: kairioji pusė vadinta Marijos, Evangelijos ar moterų, dešinioji – Jėzaus, epistolos ar vyrų. Be abejo, visų altorių aukštis tuomet buvo gerokai žemesnis, turint omenyje Kryžiaus kelio freskų aukštį nuo bažnyčios grindų (abu transepto rytinės sienos uždažytus paveikslus iš dalies dengia ir altorių retabulai).

Šventojo Kryžiaus bažnyčios vidus. Vaizdas į presbiteriją. 2006 m. Aurimo Švedo nuotrauka

Šventojo Kryžiaus bažnyčios planas. Aurimo Švedo nuotrauka

Apmąščius išvardytų altorių temas aiškėja, kad visas jas vienijo pagrindinė tema – Jėzaus Kristaus kančia. Į šią amžiną, visuomet gyvą temą natūraliai įsiliejo Kryžiaus kelio freskos jau vien todėl, kad didžiojo altoriaus *Nukryžiovimo* kompozicija į šį kelią įjungta kaip atskira, pati svarbiausia stotis. Tad XVII a. pabaigoje Šventojo Kryžiaus bažnyčios daugiasluoksnės idėjinės programos būta ištis vientisos.

VIA CRUCIS CIKLO SIUŽETAI

Taigi apibendrinus šios šventovės įrenginių ikonografinę programą, pradėdame gilintis į tiriamąjį objektą – Kryžiaus kelio freskas. Nustačius visų freskų buvimo vietas⁹, pirmiausia reikia išsiaiškinti jų eiliškumą ir siužetus. Tai nėra lengvai išsprendžiamas uždavinys, kadangi, viena vertus, kai kurios jų labai sunkiai „išskaitomos“, kita vertus, dviejų visiškai nesimato. O, kaip jau anksčiau minėta, šio Kryžiaus kelio freskų struktūra yra netradicinė. Akylai žvelgiant į freskų visumą, presbiterijos erdvėje labai aiškiai išsiskiria sienose nutapytos keturios freskos ir *Nukryžiuotojo* kompozicija.¹⁰ Šių freskų siužetai nesunkiai atpažįstami; paeiliui, pradėdant nuo presbiterijos šiaurinės sienos, jie nuosekliai išdėstyti tokia seka:

1. Jėzaus vainikavimas erškėčiais;
2. Jėzus prikalamas prie kryžiaus;
3. Nukryžiuotasis (Jėzus miršta ant kryžiaus);
4. Jėzus nuimamas nuo kryžiaus;
5. Guldymas į kapą (Jėzaus laidojimas).

Pabrėžtina, kad Kristaus kančios kultą, o kartu su juo ir susijusias pamaldumo praktikas, plačiai skleidė pranciškonų ordino vienuoliai.

Taigi šie penki įvardyti siužetai, sudarydami tarsi atskirą Kančios ciklą¹¹, darniai įsijungia į Kryžiaus kelio visumą, toliau plėtojamą bažnyčios navos ir transepto erdvėje. Žinia, transepto pietinia-me sparne turėtų būti keturios freskos. Tačiau prie rytinės transepto sienos priglaustas Sopulingosios Dievo Motinos altoriaus retabulas iš dalies dengia uždažytą pirmąją Kryžiaus kelio stotį. Todėl dabar svarbiausia išsiaiškinti „paslėptosios“ stoties siužetą. Šio Kryžiaus kelio sukūrimo metu (XVII a. pab.) pirmosios stoties siužetu galėjo būti pasirinktas vienas iš trijų: *Velykų vakarienė (Eucharistijos įsteigimas)*, *Malda Alyvų kalne* arba *Jėzaus suėmimas*. Kadangi pastarasis siužetas pavaizduotas antrojoje stotyje, akivaizdu, jog turime rinktis iš dviejų likusių. Susiklosčiusioje situacijoje nedvejodami pasirenkame *Malda Alyvų kalne*, nes pasirinktasis siužetas susijęs su kančia. Pietinėje transepto sienoje yra du paveikslai: jau minėtasis *Jėzaus suėmimas* ir *Viešpats Jėzus, į Kedrono upelį nuo tiltuko nustumtas*.¹² Vakariniėje transepto sienoje – viena freska, kurioje pavaizduotas veikiausiai pas Aną, tuometinio vyriausiojo kunigo Kajafo uošvį, atvestas Jėzus Kristus. Kitos dvi freskos nutapytos navos pietinėje sienoje. Taigi penkta-

me paveiksle matome Jėzų, atvestą į aukščiausiąjį teismą pas Kajafą, „kuris buvo žydams pataręs: *Verčiau tegu vienas žmogus numiršta už tautą* (Jn 18, 14). Vargonų choro tribūnoje po laiptais atsidūrusi šeštoji freska vaizduoja patyčias iš Jėzaus ir jo išjuokimą; ją galima vienaip ar kitaip pavadinti.

Kitos šešios freskos nutapytos ant šventovės šiaurinės pusės sienų. Septintoji, kaip ir šeštoji, atsidūrė vargonų chore, ją beveik aklinais dengia knygų spintos, o toje dalyje, kuri matosi, de ja, sunku ką nors išvelgti. Sąlygiškai ją pavadinau *Pas Eroda*, remdamasi visų keturių Evangelijų skyrių, pasakojančių apie Jėzaus kančią ir mirtį, studijomis,¹³ taip pat ir tolimesne vaizduojamų įvykių seka. Aštuntojoje freskoje, taip pat nutapytoje navos sienoje, užfiksuota Jėzaus ir Romos prokuratoriaus Poncijaus Piloto akistata. Transepto vakarinėje sienoje pavaizduotas Jėzaus nuplakimas, o šiaurinėje viena po kitos yra dvi freskos: sunkiai išžiūrimoje dešimtoje freskoje vis dėlto atpažįstame nutapytą siužetą – *Štai, Žmogus! (Ecce Homo)*, o vienuoliktoje – *Jėzus neša kryžių*. Apie dvyliktosios stoties siužetą nieko tikro pasakyti negalime, nes jos nematome. Tačiau suvokiant šio Kryžiaus kelio visumą, tikėtina, kad tame siužete galėjo būti pavaizduotas trečiasis Jėzaus parpuolimas, nes kitame siužete, kaip jau minėta, nutapytas Jėzaus vainikavimas erškėčiais.

KRYŽIAUS KELIO STOČIŲ ANALIZĖ

Išsiaiškinus Kryžiaus kelio stočių siužetus ir eiliškumą, derėtų išnagrinėti jų ikonografiją, šaltinius ir teologinę prasmę, taip pat, atsižvelgiant į freskos turi-

nio įskaitomumą, aptarti ir įvertinti šiuos kūrinius meniniu požiūriu. Galime būti tikri, kad jau iš anksto buvo numatyti visų 16 stočių siužetai, tačiau nežinome,

Viešpats Jėzus, į Kedrono upelį nuo tiltuko nustumtas. XVII a. pab. freska. Šventojo Kryžiaus bažnyčia, Kaunas. Aurimo Švedo nuotrauka

kiek laisvės turėjo dailininkas juos interpretuojant. Kita vertus, visuose išlikusiuose paveiksluose ilgaplaukio ir barzdoto stovinčio Jėzaus figūra beveik visada vaizduojama pačiame centre.

Kadangi *Malda Alyvų kalne* paslėpta nuo mūsų akių, tyrimą pradėkime nuo antrosios freskos, kurioje nutapyta Jėzaus suėmimo scena. Šios Kryžiaus kelio stoties šaltinis – Naujojo Testamento Evangelijos, kuriose aprašomojo įvykio detalės įvairuoja (Mt 26, 47–56; Mk 14, 43–51; Lk 22, 47–53; Jn 18, 2–11). Tapant šią sceną, pasirinkta evangelistų Mato ir Morkaus pasakojimui artimesnė versija. Freskoje aiškiai matomos aštuonios figūros: pačiame centre iškyla tamsraudoni drabužiu vilkintis Jėzus, pasisukęs link kiek žemesnio Judo. Viena į kitą pasisukusios figūros sukelia įspūdį, kad išdavikas ką tik pabučiavo Žmogaus Sūnų,

iš kurio sklinda ramybė. Tai – esminis įvykis, abipus kurio ekspresyviai, po tris iš kiekvienos pusės, nutapytos romėnų kareivių, ginkluotų kalavijais ir vėzdais, gestikuliuojančios figūros. Jos savimi išreiškia blogio galias: Jėzus tarp jų lieka vienišas.¹⁴ Šitaip įtaigiai pabrėžiamas priešingų jėgų susidūrimo kontrastas.

Viena geriausiai išlikusių ir gražiausių freskų vaizduoja *Viešpatį Jėzų, į Kedrono upelį nuo tiltuko nustumtą*. Šis Jėzaus nustumimas nuo tiltuko į upelį – tarsi preliudija į būsimus įvykius kelionėje į Golgotos kalną. Šią barokinę kompoziciją galime išskaidyti į tris dalis. Kairėje, kiek giliau, matyti arkinio tiltuko fragmentas su trimis gestikuliuojančiomis figūromis ant jo. Kraštuose stovintys vyrai abiem rankomis laiko įtemptos virvės, kuria kelis sykius apvyniotas Jėzaus juosmuo, abu galus; trečiasis

Pas Kajafą. XVII a. pab. freska. Šventojo Kryžiaus bažnyčia, Kaunas. Aurimo Švedo nuotrauka

aniems įsakinėja. Jie stebi upelin įstumtą Jėzų, o Viešpats, matomas tik iki krūtinės, pasisukęs tiesiai į žiūrovą, t.y. į mus, žvelgia kupinomis gailėsčio akimis čia ir dabar. Balkšva virvė ties Jėzaus juosmeniu ir abu jos galai kareivių rankose sudaro raiškų lygiašonį trikampį. Ir šioje freskoje išryškintas kontrastas: „šurmulys“ ant tiltuko ir liūdesio nuspalvinta ramybė Jėzaus veide. Šią sceną abejingai stebi upelio pakrantėje stovintys du ginkluoti kareiviai: vienas jų laiko skydą, kitas – ilgą ietį; ši kulininė figūra užsklendžia kompoziciją.

Ketvirtoji freska ženklina Jėzaus susitikimų su aukštaisiais žydų kunigais ir romėnų valdžios atstovais pradžia. Pirmiausia Jėzus buvo nuvestas pas Aną, vyriausiojo kunigo Kajafos uošvį. Šioje freskoje veiksmas vyksta interjere, kurio erdvė skaidoma į dvi susivienijančias dalis. Kairėje pusėje, prie sienos pri-

stumtame krėsle sėdi Anas; kadangi jo figūra nutapyta žvelgiant iš šono, įsimena raiškus veido profilis.¹⁵ Priešais jį – trys stovinčios figūros: pačiame centre tais pačiais drabužiais vilkintis Jėzus priekyje surištomis rankomis, abipus jo iš kairės – kareivis balkšva apranga, o iš dešinės – barzdotas žydas charakteringu galvos apdangalu. Tarsi vyktų pokalbis... Bet žodžių nėra.

Tačiau kitame paveiksle *Pas Kajafą* begarsiai žodžiai tarsi girdimi visa jėga. Kairėje pusėje nutapytas vyriausiasis kunigas Kajafas, sėdintis puošniame krėsle po aukštu baldakimu; trimis ketvirčiais pasisukęs į žiūrovą, jis išsiskiria ne tik prabangia apranga, bet ir imponantiška figūra. Stambiame veide išsiskiria didžiulė nosis. Greta stovintis aukštasis kunigas (jo figūra irgi aukštaūgė), dešinę ranką prispaudęs prie krūtinės, kairę iškėlęs į dangų, priekaištingai žiūri į Kajafą ir

Patyčios. XVII a. pab. freska. Šventojo Kryžiaus bažnyčia, Kaunas. Aurimo Švedo nuotrauka

griausmingu balsu „šaukia“ kaltindamas Jėzų piktžodžiuimu. Ir čia Jėzus nutapytas paveikslo centre, tik jo rankos surištos ne priekyje, o už nugaros. Tarsi girdi Jo atsakymą: *Taip yra, kaip sakote: Aš Esu!* (Lk 22, 70). Už Žmogaus Sūnaus pavaizduotos trys „judančios“ kareivių figūros, sukeliančios minios įspūdį.

Šiuo metu šeštosios freskos *Patyčios* kaip visumos pamatyti nėra galimybės, tačiau tai, kas svarbiausia, labai aiškiai suvokiama. Čia Jėzus, nutapytas mums iš dalies matomos kompozicijos viduryje, sėdi ant žemo pagrindo, rankos surištos priekyje, galva kiek palenkta, žvilgsnis nukreiptas į save. Žmogaus Sūnų supa Jį saugantys ir iš Jo visai besityčiojantys kareiviai ir praeiviai (matoma fragmente ižiūrime šešias Jėzų pajukiančias figūras). Pavyzdžiui, kairėje

pusėje visai greta Viešpaties nutapytas iškišęs liežuvį kareivis, vienoje rankoje laikantis ginklą, kita – rodantis špygą, nukreiptą tiesiog Jėzui į veidą. Ir šioje freskoje ypač vaizdžiai išryškinamas kontrastas tarp begalinio noro Jėzų pažeminti ir Jo atsiribojimo tyła.

Kadangi septintoji freska *Pas Eroda* neapžvelgiama, aptarsime aštuntąją, paskutinę nutapytą bažnyčios šiaurinės navos sienoje. Ši freska, pavadinta *Pas Pilotą*, irgi yra tarp geriausiai išlikusių. Taigi laikantis nuoseklios įvykių sekos, Romos statytinis, Judėjos karalius Erodas nepratarusį jam nė žodžio Jėzų sugražino Pilotui.¹⁶ O tai reiškia, kad Jėzaus ir Pilotos susidūrimas ženklina susitikimą su aukštaisiais žydų kunigais ir romėnų valdžios atstovais pabaigą. Tad šioje daugiafigūroje kompozicijoje svarbiausieji personažai

Pas Pilotą. XVII a. pab. freska. Šventojo Kryžiaus bažnyčia, Kaunas. Aurimo Švedo nuotrauka

pavaizduoti ypatingame santykiyje: dešinėje pusėje nuo ant dviejų pakopų pakylęs Pilotas žiūri į Jėzaus pusę, tačiau ir Žmogaus Sūnus žvelgia ta pačia kryptimi. Priešingoje pusėje stoviniuoja mažiausiai trys ginkluoti romėnų kariai, demonstruodami savo galią. O Jėzus, iš abiejų pusių saugomas romėnų kareivių, ir čia išlieka kompozicijos centre. Dėl įvykių gausos šiame siužete galimos įvairios freskos interpretacijos išryškinant vieną ar kitą momentą. Tačiau šioje freskoje, viena vertus, akivaizdžiai parodoma Piloto bejėgystė iš baimės stengiantis Žmogaus Sūnų paleisti, kita vertus, ryžtingas Jėzaus nusisukimas nuo Piloto liudija Jo tvirtą nusiteikimą vykdyti Dievo valią iki galo.

Be to, šioje freskoje XVII a. Lietuvos didikams būdingu drabužiu vilki ne bet kas, o Romos prokuratorius Poncijus Pilotas. Spalvingame kostiume išsiskiria

auksu žvilgantis žiponas, sujuostas balkšva juosta, tamsraudonis apsiaustas balkšvais šermuonėlio kailio apvais, pilkšvi aukšti batai. Piloto veidas didelėmis akimis, pražilusiais vešliais ūsais ir barzdele itin portretišką, įsimenantis, raiškių bruožų.¹⁷

Devintoji freska *Jėzaus nuoplakimas* yra pirmasis paveikslas transepto vakarinėje sienoje, kuriuo prasideda Žmogaus Sūnaus kančia. Aptariamąsios freskos ir tapybos sluoksnis, ir ypač tinkas smarkiai suskilinėję, o tai labai apsunkina tapybos „perskaitymą“. Jėzus nutapytas pirmame plane, pačiame kompozicijos centre. Jis pririštas prie stulpo, nuogai išrengtas, tik su klubajuoste. Kiek šiuo metu įmanoma įžiūrėti, jį plaka du kankintojai: vienas iš kairės, kitas iš dešinės pusės.¹⁸ Šis čia pavaizduotas įvykis įgauna visuotinio pobūdį: *Bet jis buvo sužalotas dėl mūsų nusižengimų, ant jo krito*

kirčiai už mūsų kaltes. Bausmė ant jo krito mūsų išganymui, mes buvome išgydyti jo žaizdomis (Iz 53, 5).

Transepto šiaurinės sienos pirmame paveiksle *Štai, Žmogus!* (*Ecce Homo*) labai aiškiai regime kompozicijos centre nutapytą Jėzų, apsisiautusį tuo pačiu tamsraudoni drabužiu. Kairėje pusėje išvengiama dar viena gestikuliuojančio vyriškio figūra, o visa kita skęsta migloje. Tad konkrečiai apie šią freską kalbėti keblu. Vis dėlto joje geriausiai išliko kupina rimties Jėzaus figūra – tai oraus, nors ir kenčiančio, bet pirmiausia visiškai nugalėjusio įsikūnijusio Žodžio, t.y. tapusio žmogumi, paveikslas.

Vienuoliktoje freskoje Jėzus neša kryžių. Čia pavaizduota scena lengvai atpažįstama, tad ir siužeto niuansai suvokiami aiškiau. Šiame paveiksle matoma tai, kas svarbiausia: visas jėgas įtempusio, didžiulį, sunkų kryžių nešančio Jėzaus sulinkusi figūra; pasiruošusios jo veidą nušluostyti balkšva skepeta jaunos moters figūra, t.y. Veronika; veikiausiai jam kryžių nešti padedančio Simono iš Kirenės figūra (nutapytas kairėje pusėje pačiame krašte, šis barzdotas, gelsvais drabužiais vilkintis, pusamžis vyriškis prilaiko kryžių iš apačios). Evangelijoje rašoma: *Jie privertė vieną grįžtantį iš laukų praeivį – Simoną Kirenietį, Aleksandro ir Rufo tėvą – panėšėti jo kryžių* (Mk 15, 21). Tad šio įvykio simbolinė prasmė atskleidžia paprastą tiesą: mes padedame kitiems ne savo valia, bet bijodami ar trokšdami įvertinimo. Šiame paveiksle Simonas Kirenietis priešpriešinamas Veronikai – nesavanaudiškos meilės pavyzdžiui. Visi trys personažai išdėstyti pagal įstrižainę: Jėzaus figūra nutapyta viduryje, už Jo nugaros nešamą kryžių pri-

laiko Simonas Kirenietis, o pasisukusi į Žmogaus Sūnų su rankose laikoma skarele Veronika. Ji akimirkai sustabdo liūdnąją eiseną.¹⁹ Taigi šią Kryžiaus kelio stotį tiktų vadinti *Jėzus neša kryžių*.

Minėjome, kad nesimatančios, dvyliktosios stoties siužetas galėtų sietis su Jėzaus trečiuoju parpuolimu po kryžiumi. O tryliktoje freskoje, jau presbiterijos erdvėje, ant šiaurinės sienos nutapytas *Jėzaus vainikavimas erškėčiais*. Pačiame kompozicijos centre, pirmame plane nutapyta kontrapostu ant žemės sėdinčio Jėzaus priekyje surištomis rankomis figūra.²⁰ Ši Kristaus figūra, lyginant su analogišku Pažaislio freskos atvaizdu, irgi plastiškai suvokta ir vykusiai modeliuota. Aplink vainikuotą erškėčiais Jėzų sukiojasi gestikuliuojantys ir besityčiojantys kareiviai (labai aiškiai ižiūrimos trys kankintojų figūros, supančios Jį puslankiu). Jėzaus veidas begaliniai ramus, nors kareiviai *nupynę vainiką iš erškėčių, užspaudė jam ant galvos <...> Ir daužė jam į veidą* (Jn 19, 2–3). Paveiksle justai besiantinančios lemtingos atomazgos nuojauta.

Toje pačioje pusėje, kiek giliau, didžiojo altoriaus link, nutapyta scena, kurioje matome Jėzų, prikalamą prie kryžiaus. Freskos erdvėje kryžiaus vertikalė nuo žemutinio kampo kairėje pusėje orientuota kylančia įstrižaine link šios freskos geometrinio centro, beveik sutampančio su nukryžiuoto Žmogaus Sūnaus galva. Dešinėje freskos pusėje kareivis prikalta prie kryžiaus Jėzaus kairės rankos plaštaką. Šis didžiulis, šviesrudis kryžius, t.y. vertikalioji ir horizontalioji kryžiaus dalys, kitaip – susikertančios įstrižainės, sukuria dinamišką kompoziciją, kurios prasminis centras – erškėčiais vainikuota Jėzaus

Jėzus prikalamas prie kryžiaus. XVII a. pab. freska. Šventojo Kryžiaus bažnyčia, Kaunas. Aurimo Švedo nuotrauka

galva, iškylanti virš kryžmos. Kristus čia nutapytas dar gyvas; rodos, girdi jį meldžiantis: *Tėve, atleisk jiems, nes jie nežino ką darą* (Lk 23, 34).

Penkioliktosios stoties turinys – Žmogaus Sūnaus nukryžiavimas – buvęs, kaip anksčiau minėta, perteiktas skulptūrine kalba. Anų laikų Nukryžiuotojo skulptūros neturime, neišliko ar ir visai nebuvo jokių didžiojo altoriaus aprašymų, kurie galėtų padėti įsivaizduoti, kaip buvo komponuota Nukryžiavimo scena. Vis dėlto manyčiau, kad veikiausiai, atsižvelgiant į analogijas su Pažaislio vienuolyno pasijiniu ciklu kapitulos salėje, prie Nukryžiuotojo turėjo klūpoti kryžių apglėbusi šv. Marija Magdaliėtė.²¹ Nes ir šiame altoriuje turėjo būti išryškinti du pagrindiniai, t.y. kančios ir atgailos, motyvai.

Šešioliktoje stotyje (penkioliktoje freskoje) vaizduojamas mirusio Jėzaus kūno nuėmimas nuo kryžiaus. Evangelijose rašoma, kad Juozapas iš Arimatėjos, buvęs dėl žydų baimės slaptas Jo mokinys, Ponceiui Pilotui leidus, kartu su Nikodemu nuėmė Jėzaus kūną nuo kryžiaus ir *suvyniojo į drobules su kvepalais, kaip reikalavo žydų laidojimo paprotys* (Jn 19, 40). Šios *Nuėmimo nuo kryžiaus* freskos išvėgiamumas komplikuoatas: kairėje pusėje veikiausiai matome iškaltą uoloje kapo rūšį, o dešinėje pavaizduotas pats nuėmimo veiksmas. Arčiau paveikslo vidurio matome kryžių, nuo kurio nuimamas įstrižai, vertikalia kryptimi, nutapytas Jėzaus kūnas. Šioje scenoje, be minėtų Nikodemo ir Juozapo, dažniausiai dalyvauja Marija, Jonas ir Marija Magdaliėtė. Tačiau dabartinės būklės paveiksle be-

Guldymas į kapą. XVII a. pab. freska. Šventojo Kryžiaus bažnyčia, Kaunas. Aurimo Švedo nuotrauka

veik neįmanoma išskirti Juozapo iš Arimatėjos, tačiau likusios figūros atpažįstamos lengviau: pirmame plane irgi įstrižai (šiuokart horizontalia kryptimi) nutapyta kenčianti Dievo Motina; atsirėmusi į ją iš už nugaros abiem rankom apkabinusią Mariją Magdalię, ji savo laikysena liudija begalinį skausmą.²² Visos pavaizduotos figūros sutelktos dešinėje pusėje; jų išdėstymas pagal minėtąsias įstrižaines kompozicijai suteikia dinamiskumo. Pačiame freskos krašte profiliu nutapyta kulisinė figūra tikriausiai vaizduoja mylimąjį Jėzaus mokinį Joną.

Paskutinė, šešioliktoji, freska *Guldymas į kapą* yra viena geriausiai išlikusių. Šioje freskoje visi ankstesniame siužete dalyvavę veikėjai čia beveik visi labai lengvai atpažįstami. Tai dar vienas argumentas, liudijantis, kad ir aname paveiksle būta tų pačių veikiančiųjų asmenų. Dailininkas Jėzaus Kristaus laidojimą vaizduoja pačiame kapo rūsyje, kurį, kaip minėta, Juozapas iš Arimatėjos bu-

vo išsikaldinęs uoloje. Visos dalyvaujančios figūros nutapytos stambiu planu pirmame plane. Kaip ir daugumoje ankstesnių Kryžiaus kelio kompozicijų, pačiame kūrinio centre – guldomo į kapą mirusio Jėzaus kūnas, kurio galvą iš už nugaros prilaiko Juozapas iš Arimatėjos ir Jonas (pasirinktas atsižvelgiant į drabužius, nes ankstesnėje freskoje Nikodemo aprangoje vyravo raudonai ruda spalva, o Jonas vilkėjo balkšvu apdaru). Kairėje pusėje nutapyta sėdinti Marija žvelgia tiesiai į Sūnų: kaire ranka ji laiko Jo dešinę, kita priglausta prie krūtinės. Įstrižai tarsi ant Marijos kelių paguldytas Jėzaus kūnas primena Pietos siužetą.²³

Prigludęs prie Jėzaus Juozapas iš Arimatėjos su čalma ant galvos, žilais ūsais ir barzda skausmingai žvelgia į Viešpaties veidą. O greta Juozapo stovintis, balkšvais apdaraus vilkintis Jonas, pasisukęs į Nikodemo pusę, tarsi anam atsako į klausimą; už Nikodemo, dešinėje pusėje rankas sunėrusi klūpo Marija

Magdaliētē. Visus čia susirinkusius veikėjus suvienija tyla, nepaisant klausiamo Nikodemo žvilgsnio... Tarsi iš amžinybės akimirksniui išniręs ir užfiksuotas vaizdas... Visi įvykio dalyviai nuščiuvę.

Taigi glaudai apibendrinime šio tyrimo rezultatus. Viena vertus, išnagrinėtas objektas Lietuvos bažnytinėje dailėje yra išskirtinis savita struktūra ir retumu. Kita vertus, nereglamentuotas *Via Crucis* freskų ciklas į Šventojo Kryžiaus bažnyčios daugiasluoksnią idėjinę programą natūraliai įsilieja ir dėl didžiojo altoriaus

Nukryžiuojimo kompozicijos, į šį kelią įjungtos kaip atskira, pati svarbiausia stotis. Šis XVII a. pab. sukurtas Kryžiaus kelio stočių ciklas, netgi nepaisant nemažų medžiaginių praradimų, dabartinėje Lietuvos teritorijoje yra vienas vertingiausių ikonografinių ir meniniu požiūriais. Be to, šiame cikle akivaizdus daugiaspektis Pažaislio kamaldulių vienuolyno baroko monumentaliosios dailės poveikis. Juolab Šventojo Kryžiaus bažnyčios *Via Crucis* ciklo freskas privala kuo skubiau restauruoti.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis bažnyčią pašventino 1700 m. birželio 27 d., ketvirtą sekmadienį po Velykų, o tai reiškia, kad šventovės viduje visi darbai buvo baigti ar baigiami. Akivaizdu, kad ir Kryžiaus kelio freskos turėjo būti nutapytos iki pašventinimo. Taigi archyvinis šaltinis netiesiogiai liudija, kad šios freskos galėjo būti nutapytos pačioje XVII a. pabaigoje. Bažnyčios bokštai tuo metu dar nebuvo pastatyti. Žr.: 1716 m. balandžio 10 d. Šv. Kryžiaus bažnyčios vizitacija: *Descriptio foundationis, erectionis et dotationis tum etiam suppellectilis et ornamentorum ecclesiae et praepositurae S. Crucis ad Cavnam sitae ad mandatum illustrissimi, celsissimi et reverendissimi domini Constantini Brzostowski, episcopi Vilmensis, sanctissimi Domini nostri, Domini Clementis, divina providentia papae XI praelati domestici et pontificii solii assistentis, abbatis Clarae tumbae, ab admoldum reverendo domino Adalberto Paulo Dowgialo, decano Caunensi, praeposito septingentesimo degimo sexto, die decima mensis aprilis. Laimos Šinkūnaitės asmeninis archyvas. Anksčiausioje 1700 m. balandžio 24 d. vizitacijoje įvardijami altorių paveikslai, tačiau dar ne visi altoriai įrengti, kaip dažniausiai būna, apie sienų tapybą šiame dokumente neužsiminama. Žr.: 1700 m. balandžio 24 d. Kauno Šventojo Kryžiaus bažnyčios vizitacija. BNW (Biblioteka Narodowa w Warszawie), mf. 79481.*
- ² Beveik tikra (nors kol kas nepatvirtinta archyviniais šaltiniais), kad ją, kaip ir Švč. Sakramen-

to dominikonų bažnyčią, suprojektavo Pažaislio kamaldulių vienuolyno statytojas architektas Pietro Puttinis. Tai dvibokštis lotyniško kryžiaus plano pastatas.

- ³ Apie šias freskas pirmą kartą užsiminta monografijoje apie XVII a. Lietuvos portretą, nagrinėjant portretinius atvaizdus teminėse kompozicijose. Tuo pačiu pirmąsyk reprodukuota freska *Jėzus pas Pilotą*. Žr.: Laima Šinkūnaitė. *XVII a. Lietuvos portretas. Kultūros, asmenybės ir jos atvaizdo santykis*. – Vilnius, 2000, p. 116, il. 144. Antrąsyk prie straipsnio apie šią bažnyčią reprodukuota freska *Viešpats Jėzus, į Kedrono upelį nuo liepto nustumtas*. Žr.: Laima Šinkūnaitė. *Šv. Kryžiaus (Karmelitų) bažnyčia*. // *Artuma*, 2001, nr. 1, p. 13. Trečiausyk – lankstuke *Kauno Šventojo Kryžiaus bažnyčia*, kuriame reprodukuota anksčiau minėtoji freska. Žr.: Laima Šinkūnaitė. *Kauno Šventojo Kryžiaus bažnyčia*. Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčios parapija, 2006.
- ⁴ Šio straipsnio autorės iniciatyva pirmąsyk apie 1992 m. buvo atlikta dešimties freskų foto fiksacija, atspausdintos juodai – baltos nuotraukos, maloniai sutikus kunigui klebonui Zigmui Grinevičiui. Antrąsyk minėtosios freskos (šįsyk 14 stočių) spalvotai fotografuotos 2010 06 29, sutikus kunigui klebonui Renaldui Šumbrauskiui. Nors šių freskų, ypač nutapytų šiaurinėje sienoje, būklė pakenčiama, jas būtina restauruoti, kadangi tokios aukštos meninės ir ikonografinės vertės baroko dailės paveldo objektų turime ne taip jau ir daug. Antai restauratoriaus Kęstučio

- Andziulio, apžiūrėjusio freskas, nuomone, sukilinėjęs ne tik tapybos sluoksnius, bet ir tinko, kurio sutvirtinimo technologija gerokai sudėtingesnė. Be to, rūpestį kelia pelėšiai, kuriuos reikia išnaikinti (pokalbis užrašytas 2010 X 28).
- ⁵ Šventojo Sosto Kryžiaus kelio pamaldumui skirtos brevės paskelbtos 1726, 1731 ir 1741 metais. Reglamentuojanti Kryžiaus kelio stočių skaičių ir turinį paskelbta 1731 m. Žr.: J. Kopeć. *Droga Kryżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów.* – Poznań, 1985, p. 66.
- ⁶ Menotyrininkė Asta Giniūnienė savo disertacijoje *Kryžiaus kelias Žemaičių vyskupijoje XVIII a. II pusėje – XX a. pradžioje* analizuoja gerokai vėlyvesnes Kryžiaus kelio stotis, tačiau disertacijos turinys naudingas daugeliu aspektų. Žr.: A. Giniūnienė. *Kryžiaus kelias Žemaičių vyskupijoje XVIII a. II pusėje–XX a. pradžioje.* Daktaro disertacija. – Vilnius, 2010.
- ⁷ 1716 m. balandžio 10 d. Šv. Kryžiaus bažnyčios vizitacija, p. 1: Secundum Beatissimae Virginis Mariae Dolorosae, Tertium Christi Domini ad castellum Emaus pergerinantis, quartum in capella s. Helenae bona arte sculptum, cum eiusdem imagine. Quintum Sepulturae Christi Domini.
- ⁸ Sienų paveikslai nutapyti sudėtinga *al fresco* technika, t.y. ant drėgno tinko mineralinės kilmės pigmentais.
- ⁹ Aiškinantis, kur galėjo būti nutapytos dvi trūkstamos freskos, susivokti padėjo ilgametis šios bažnyčios zakristijonas Aloyzas Vezbergas, atkreipęs dėmesį į abiejų šoninių altorių retabulų viršutinę dalį. Nuoširdžiai dėkoju jam už neįkainojamą pagalbą, ypač fotografuojant sunkiai prieinamas freskas.
- ¹⁰ Ypač akivaizdžiai matyti šiai presbiterijos erdvei per masyvų didįjį altorių, užgožiantį tokias svarbias freskas. Kita vertus, galima pasidžiaugti, kad išliko pati *Nukryžiuotojo* idėja.
- ¹¹ Kančios ciklui tradiciškai priklauso visi penki nukryžiuotųjų siužetai bei pirmosios stoties siužetas. Tačiau mūsų atveju pirmoji stotis į Kančios ciklą neįtraukiama. Tai akivaizdžiai liudija atskiri erdvės struktūros segmentai, visų pirma – vientisa presbiterijos erdvė.
- ¹² Plg.: Žemaičių Kalvarijoje šioje Kryžiaus kelio atkarpoje stotys paėliui išdėstytos taip: *Jėzus meldžiasi Alyvų sode. Viešpats Jėzus suimamas. Prie Kedrono upelio* (šitoks siužetas įterpiamas tik į Kalvarijos ciklą). Tad abiejose atkarpose tiek
- Kaune, tiek Žemaičių Kalvarijoje trijų siužetų eiliškumas sutampa. O tai irgi patvirtina stoties pasirinkimą esant teisingu.
- ¹³ *Naujasis testamentas.* – Salzbürg, 1989, p. 88–97, p. 134–141, p. 204–212, p. 276–281.
- ¹⁴ Nežinome, kas tapė šias freskas, tačiau tikėtina, kad tai galėjo būti kuris nors vienas iš dailininko Mykolo Arkangelo Pallonio padėjėjų, kartu dirbusių Pažaislio vienuolyne. Be to, Šventojo Kryžiaus bažnyčios sienų paveiksluose Pažaislio kamaldulių vienuolyno dailės poveikis gana akivaizdus.
- ¹⁵ Žvelgiant į šioje freskoje nutapytą Aną, iškart prisimeni Šv. Romualdo koplyčios freską *Šv. Romualdo audiencija pas Šv. Romos imperatorių Henriką II* (Pažaislio kamaldulių vienuolyno bažnyčia).
- ¹⁶ Erodas, žydų religijos išpažinėjas, tačiau ir Jono Krikštytojo žudikas, tad Jėzus su juo nekalba. Erodas, norėdamas Jėzų išjuokti, gražino jį Pilotui apvilktą baltu blizgančiu drabužiu, kokius nešiodavo karaliai. Šiame Kryžiaus kelio freskų cikle Jėzus nutapytas vilkintis tuos pačius tamsraudonius drabužius.
- ¹⁷ Lietuvoje sakralinėse kompozicijose tokie portretiniai atvaizdai tebetapomi XVII–XVIII a. sandūroje. Būtų labai įdomu išsiaiškinti, kokia asmenybė leidosi vaizduojama ar buvo pavaizduota be jos sutikimo Poncijaus Piloto vaidmenyje.
- ¹⁸ Galima manyti, kad šioje freskoje veikiausiai nutapyti keturi kankintojai, galbūt tolimame plane yra ir šią sceną stebinčių žiūrovų.
- ¹⁹ Dar kartą įsitikiname Pažaislio dailės poveikiu, tapant Šventojo Kryžiaus bažnyčios sienų freskas. Pažaislio kapitulos salės skliautuose nutapytame pasijiniame cikle vienoje freskoje apjungiami Simono Kireniečio ir Veronikos siužetai. Tą patį regime Šventojo Kryžiaus bažnyčios freskoje: šie Simono Kireniečio ir Veronikos siužetai čia irgi apjungiami. Atskirtis – meniškumo lygmuo.
- ²⁰ Plg. Pažaislio pasijinio ciklo freską *Vainikavimas erskėčiais*.
- ²¹ Plg. Kapitulos salės altoriaus paveikslas *Nukryžiuotasis*, kuriame tik dvi figūros: Jėzus Kristus ir kryžių apglėbusi šv. Marija Magdalielė.
- ²² Atkreiptinas dėmesys, kad abiejų moterų galvos apdangalai primena lietuviškus nuometus.
- ²³ *Pieta* (it. gailėstingumas) atsirado XIV a. I pusės vokiečių dailėje. Šiame siužete mirusio Jėzaus kūnas vaizduojamas ant Motinos kelių. Čia Marija su Kūdikiu sugretinama su Sopulingąja (viduramžiško pamaldumo išdava).